

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 94(477.8) “1964/1991”

ВАГОМИЙ ДОРОБОК З ЕКОНОМІЧНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

рец.: Малярчук О.М. Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964–1991) : монографія. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2023. 552 с.

Олег ЄГРЕШІЙ

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
кафедра історії України і методики викладання історії,
вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна*

e-mail: ludyna@ukr.net

DOI: 10.15330/gal.36.287-294

ORCID: 0000-0002-0639-910X

RESEARCHER ID AAL-1583-2021?state=%7B%7D

Андрій КОРОЛЬКО

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
кафедра історії України і методики викладання історії,
вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна*

e-mail: andrii.korolko@pnu.edu.ua

DOI: 10.15330/gal.36.287-294

ORCID: 0000-0001-7435-5806

Scopus Author ID: 57218453991

RESEARCHER ID <https://publons.com/wos-op/researcher/Z-1663-2019>

2023 р. у м. Івано-Франківськ у видавництві “Симфонія форте” вийшла у світ монографія доктора історичних наук, професора Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу Олега Малярчука “Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964–1991)”. Це друге перевидання, перероблене і доповнене.

Вихід у світ монографії Олега Малярчука нас зацікавило тому, що у ній міститься багато пізнавального матеріалу про особливості розвитку на західноукраїнських землях в радянський час лісової і деревообробної галузей, видобування нафти і газу, калійного виробництва, системи землеробства, структури тваринництва. Автором виокремлено вклад регіону в загальносоюзний і республіканський народно-господарські комплекси, стан і тенденції економічної політики, головні напрями і наслідки промислового реформування в радянські часи. Цікавим є і матеріал про специфіку реконструкції галузей промисловості і становлення нових – машинобудування, хімічної індустрії; охарактеризовано етапи формування економіки, модернізацію виробництва та ін.

Структурно монографія побудована за проблемно-хронологічним принципом і складається зі вступу, шести розділів (“Історіографія, джерельна база дослідження”, “Стратегічні напрями економіки”, “Розбудова промисловості”, “Новий курс” у сільському господарстві”, “Соціальна політика”, “Соціальна активність населення”), поділених на 23 підрозділи, висновків, умовних скорочень, списку використаних джерел і літератури, додатків та покажчика імен.

У “Вступі” (с. 6–16) автор фокусує увагу на актуальності обраної теми дослідження, визначенні мети, завдань, об’єкту, предмету, хронологічних рамок, географічних меж, наукової новизни, практичного значення отриманих результатів та апробації дослідницької роботи. Важко не погодитись з міркуванням Олега Малярчука, що у радянський час промисловість західного регіону України освоїла виробництво сотні видів нової продукції. Проте умови подаль-

шого розвитку зумовили нові завдання, оскільки сьогодні необхідно в нових політичних умовах розв'язувати питання обороноздатності України, забезпечення держави продовольчими ресурсами, енергією, нафтою, газом, вугіллям, чорними і кольоровими металами та іншими видами сировини. Тому, радянська епоха, що дедалі відходить у минуле, на думку автора, привертає увагу своїм напрацьованим досвідом (с. 8).

Перший розділ монографії “Історіографія, джерельна база дослідження” (с. 16–87) складається з трьох підрозділів і стосується аналізу ступеня наукової розробки проблеми, опрацьованого першоджерельного матеріалу та обраних методологічних засад і методів роботи.

У першому підрозділі “Висвітлення проблеми в науковій літературі” (с. 16–49) першого розділу монографії автор опрацьовану наукову літературу поділив на три умовні групи: радянську, сучасну українську та зарубіжну. Олег Малярчук стверджує, що сьогодні немає спеціальних досліджень у вивченні соціально-економічних процесів на території західноукраїнських областей у другій половині ХХ ст., виконаних на основі нових методологічних підходів (с. 17). Аналізуючи радянську історіографію досліджуваної проблеми (с. 17–32), автор вважає, що нагромадження історіографічного матеріалу відбувалося на двох етапах. Перший – від 1920-х до середини 1980-х рр. – період офіційної радянської науки, позначеної ідеологічним контролем комуністичної партії. Другий етап – від 1985 р. – характеризувався поступовим переглядом усталених концептуальних підходів. У період перебудови (1985–1991 рр.) сформувався масив наукових розвідок, які порушували і вивчали негативні сторони соціально-економічних процесів у країні. У працях стали з'являтися як поміркована критика “деформацій соціалізму”, так і критичні узагальнення щодо політики комуністичної партії. Автори на підставі сучасної методології почали розглядати суперечливі історичні процеси, полемізувати, відмовлятися від однобоких партійно-класових оцінок соціально-економічних процесів, в тому числі в західному регіоні Української РСР. Ґрунтовно опрацьована сучасна українська історіографія досліджуваної проблеми (с. 32–42). Олег Малярчук зауважує, що спостерігається зростання зацікавленості не тільки до традиційної аграрної тематики, притаманної для західноукраїнського регіону, а й до інших галузей. Відбувається також переважання серед цих видань праць із економічних аспектів розвитку сільського господарства та промисловості (с. 42). У фокусі уваги третьої групи історіографічних джерел – наукові роботи зарубіжних учених, перш за все – дослідження представників української діаспори (с. 42–45). Проте до уваги взяті і проаналізовані автором окремі праці російських, польських і західноєвропейських дослідників (с. 45–47).

Другий підрозділ “Джерельна основа” (с. 49–72) першого розділу роботи стосується аналізу першоджерельного матеріалу монографії. Автором проаналізовані вісім груп першоджерел: законодавчі акти; програмні та директивні документи політичних партій і громадських об'єднань; твори очільників КПРС–КПУ і радянського уряду; архівні матеріали центральних і місцевих архівів (ЦДАГО України, ЦДАВО України, Держархіви Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Тернопільської та Чернівецької областей); опубліковані документальні збірники, видані в радянський період, діаспорі та незалежній Україні; статистичні збірники, довідники та покажчики, які дають можливість простежити як динаміку промислового, сільськогосподарського виробництва, так і суттєві зміни у соціальній сфері; історичні, економічні, філософські, літературні, культурно-краєзнавчі часописи (вісники) та преса; спогади (до речі, на с. 67, с. 70 і с. 71 автор помилково відносить: до п'ятої групи статистичні збірники, довідники та покажчики, хоча це вже шоста група; до шостої групи – часописи (вісники) та пресу, хоча це вже сьома група; до сьомої групи – спогади, хоча це вже восьма група первинних джерел).

Третій підрозділ “Методологічні засади і методи дослідження” (с. 72–87) є останнім у першому розділі монографії. Олег Малярчук фокусує увагу на специфічних особливостях обраної методологічної парадигми написання монографії. Охарактеризовано принципи, підходи та дефінітивно-категоріальний апарат дослідження. Проте майже не звернуто увагу на використані у роботі загальнонаукові і спеціальнонаукові методи дослідження.

Другий розділ монографії “Стратегічні напрями економіки” (с. 87–172) поділений на чотири підрозділи і присвячений характеристиці трансформації економічної концепції СРСР, особливостей індустріалізації західного регіону УРСР, нових форм в організації праці й стимулювання та інженерно-технічного потенціалу.

У першому підрозділі “Зміни в економічній концепції СРСР” (с. 87–110) другого розділу монографії проаналізовані запропоновані на початку 1960-х рр. у державі різноманітні пропозиції щодо удосконалення економічної системи, управління, стимулювання виробництва, розширення самостійності, ініціативи підприємств за принципами госпрозрахунку (с. 88–90). Розглянуто законодавчі пропозиції та поміщені статистичні дані щодо реалізації проекту масштабних економічних реформ, винесених на розгляд у вищих ешелонах влади в 1965 р. (с. 90–97) Охарактеризовано загальні особливості проведення восьмої (1966–1970 рр.; с. 93–97), дев’ятої (1971–1975 рр.; с. 97–100), десятої (1976–1980 рр.; с. 100–104), одинадцятої (1981–1985 рр.; с. 104–107) та дванадцятої (1986–1990 рр.; с. 107–109) п’ятирічок, зокрема епізодично простежено їх втілення і на теренах західноукраїнського регіону Української РСР.

Другий підрозділ “Індустріалізація західного регіону УРСР” (с. 110–137) другого розділу книги містить матеріал про індустріально-економічне районування західних областей Української РСР до 1965 р. (с. 110–111). Проаналізована особливості розвитку енергетичної індустрії (с. 111–114), машинобудування, приладобудування, електротехнічної, хімічної, металургійної, нафтопереробної й інших галузей промисловості Івано-Франківської, Львівської, Закарпатської, Чернівецької, Волинської, Рівненської, Тернопільської областей у 1960-х рр. (с. 114–128) та позитивні і негативні тенденції їх розвитку у 1970–1980-х рр. (с. 128–136). Олег Малярчук слушно відзначає, що в 1964–1991 рр. здійснювалося широкомасштабне будівництво заводів, фабрик, електростанцій, проводилася інтенсивна реконструкція і технічне переобладнання робочих місць. Це, на думку автора, сприяло промислому піднесенню регіону, трудовій зайнятості населення, створенню бази будівельної індустрії з місцевих матеріалів. У західних областях республіки завершено індустріалізацію й модернізацію промислового виробництва. Водночас, у виробничих колективах траплялися випадки порушень трудової дисципліни і технологій, прогулів, неефективного використання техніки і устаткування. Недостатньою була робота з профілактики виробничого травматизму і професійних захворювань, безгосподарністю та марнотратством. Ритмічність роботи промислового виробництва зривали невчасні постачання; порушення технології; використання застарілого і неефективного обладнання (с. 136–137).

У третьому підрозділі “Нові форми в організації праці й стимулювання” (с. 137–155) другого розділу монографії автор розкрив зміст концепції руху “за комуністичне ставлення до праці”, запроваджений у радянському суспільстві на початку 1960-х рр., та показав його результати на виробництві підприємств західноукраїнського регіону (с. 138–140). Звернуто увагу на особливості переходу на п’ятиденний робочий тиждень (с. 141–142) та оплати праці, пов’язаної з уведенням на підприємствах госпрозрахунку (с. 143–144). Детально аналізуються різноманітні форми соціалістичних змагань колективів і ударників комуністичної праці (“масовий рух усіх трудящих”) (с. 145–147). Охарактеризовано різноманітні елементи удосконалення форм і методів організації та стимулювання праці, а також реалізації науково-технічного прогресу на підприємствах областей західноукраїнського регіону (с. 148–154).

Останній четвертий підрозділ “Інженерно-технічний потенціал” (с. 155–172) другого розділу роботи присвячений характеристиці науково-технічного потенціалу підприємств західноукраїнського регіону, який включав у себе кадри, матеріально-технічну базу, інформаційну систему та організаційно-управлінську складову (с. 155). Звернено увагу на механізм підбору кадрів інженерно-технічної та етико-просвітницької інтелігенції (с. 156–163). Щоправда, у більшій мірі наводяться приклади підбору кадрів інтелігенції на підприємствах Івано-Франківської, частково Львівської області. Жодного не наведено прикладу з вивчення досвіду підбору кадрів на підприємствах Тернопільської, Чернівецької, Волинської, Рівненської, Закарпатської областей досліджуваного періоду. Автор також аналізує проблеми стосовно якісного підбору інженерно-технічних працівників на підприємствах західноукраїнського регіону (нестача кваліфікованих кадрів і спеціалістів, часта зміна місця працевлаштування, плінність кадрів тощо) (с. 164–166). Характеризується робота профспілкових організацій підприємств, яких часто називали “школами комунізму” (с. 167–169).

Третій розділ монографії “Розбудова промисловості” (с. 172–230) поділений на чотири підрозділи і присвячений характеристиці лісової, паперової та деревообробної галузі, видо-

бутку нафти і газу, хімічно-гірничого комплексу, легкої та харчової індустрії, місцевої промисловості західноукраїнського регіону.

Перший підрозділ “Лісова, паперова та деревообробна галузі” (с. 172–185) третього розділу книги містить матеріал про розвиток лісової галузі народного господарства. Сфокусовано увагу на роботу окремих підприємств лісової та деревообробної галузей промисловості західноукраїнського регіону, їх співпрацю з колгоспами та науково-дослідними інститутами (с. 172–177). Дається оцінка потужностей підприємств деревообробної і меблевої промисловості та роботи окремих трудових колективів і героїв соціалістичної праці Івано-Франківщини (с. 177–184). На жаль, Олег Малярчук оперував в більшій мірі матеріалами діяльності підприємств лісової та переробної галузі промисловості лише однієї Івано-Франківської області. Також майже нічого не сказано про розвиток паперової галузі промисловості.

У другому підрозділі “Видобуток нафти і газу” (с. 185–207) третього розділу монографії охарактеризовано розвиток нафтової і газової галузей промисловості у західних областях Української РСР. Розкрито діяльність нафтопереробних і нафтогазовидобувних підприємств Івано-Франківської області досліджуваного періоду (с. 186–188). Звернено увагу на розвідку газових родовищ Івано-Франківської і Львівської областей та будівництво відповідних газо- і нафтопроводів (с. 189–191). Окреме місце у підрозділі присвячене вивченню розвитку озокеритної промисловості (видобуто гірського воску) на Прикарпатті (с. 191–192). Проаналізовано методи і обсяг видобутку нафти та газу на підприємствах західноукраїнського регіону й охарактеризовано відкриття нових й розробку існуючих нафтових родовищ (с. 192–195). Автор виокремлює недоліки розвитку нафтогазовидобувної галузі промисловості підприємств західноукраїнського регіону (с. 196–201). На сторінках підрозділу книги висвітлюється діяльність нафтохімічної галузі промисловості Прикарпаття (с. 202–203). Також міститься цікавий матеріал про участь західних українців в освоєнні “чорного золота” у Західному Сибіру (РСФСР) (с. 203–205).

Третій підрозділ “Хімічно-гірничий комплекс” (с. 207–221) третього розділу монографії містить матеріал про розвиток хімічного і гірничого виробництва на підприємствах західноукраїнського регіону досліджуваного періоду. Звернуто увагу на розробку родовищ калійних солей, зокрема проаналізовані діяльність Калійного комбінату у м. Калуш (с. 208–209). Висвітлена робота нафтопереробних заводів Львівської й Івано-Франківської областей (с. 209–210) та підприємств лісохімічної галузі промисловості західноукраїнського регіону (с. 211–212). Розкрито напрями роботи підприємств вугільної промисловості Львівсько-Волинського вугільного басейну (с. 213–214). Висвітлено виробничі потужності Калуського виробничого об'єднання “Хлорвініл” та заводу тонкого органічного синтезу на Івано-Франківщині (с. 215–218).

Останній четвертий підрозділ “Легка та харчова індустрія, місцева промисловість” (с. 221–230) третього розділу монографії присвячений характеристиці підгалузей і виробництв легкої та харчової промисловості, інших місцевих підприємств західноукраїнського регіону досліджуваного періоду. Олег Малярчук відзначає, що у західних областях УРСР у перші повоєнні роки було організовано три швейні, дві трикотажні, одну текстильно-галантерейну, 11 шкіряно-взуттєвих фабрик, а розвиток вітчизняного машинобудування дозволив оснастити галузі легкої і харчової промисловості новим устаткуванням (с. 221). У підрозділі розкрито діяльність підприємств шкіряної, швейної і трикотажної промисловості (с. 221–223). Висвітлено виробничі потужності підприємств харчової промисловості (с. 223–224). Також у підрозділі звернуто увагу на розвиток місцевої промисловості. Організовувалися сотні державних підприємств районного підпорядкування, значна частина яких припадала на харчову галузь. Висвітлена діяльність та проблеми розвитку окремих підприємств місцевого підпорядкування, передусім Івано-Франківської області (с. 224–228).

Четвертий розділ монографії “Новий курс” у сільському господарстві” (с. 230–290) складається із чотирьох підрозділів і присвячений передусім розкриттю сутності нової аграрної політики, яку започаткували два пленуми ЦК КПРС, що відбулися під керівництвом М. Хрущова. У першому підрозділі четвертого розділу “Провідні тенденції аграрної політики” автор влучно відзначив, що “економічна стратегія партійно-радянської влади полягала в тривалій індустріалізації аграрного сектора а застосування системи машин у всіх галузях сільського

господарства став визначальним елементом процесу індустріалізації” (с. 230). Підрозділ рясніє доречними проміжними висновками та цінними статичними даними. Акцентовано, що 1965 р. оплата праці колгоспників Івано-Франківської області становила лише 1,67 крб одного людинодня і була на останньому місці в Українській РСР, водночас рівень оплати праці колгоспників області залишався значно нижчим, ніж робітників радгоспів, а також колгоспників сусідніх областей. Логічно наводяться паралелі із середнім рівнем оплати людинодня у інших областях Західної України. Зокрема в Тернопільській області він за даними автора становив – 2,36 крб, Чернівецькій – 2,31 крб, Волинській – 2,06 крб, Рівненській – 2 крб, Закарпатській – 1,9 крб, Львівській – 1,89 крб. (с. 234). Підрозділ, що прикметно, написаний на значній джерельній базі, зокрема залучено чимало неопублікованих раніше архівних матеріалів. Із підрозділу випливає логічний авторський висновок, що значна частина сільськогосподарських угідь західного регіону Української РСР належала до районів “ризикованого землеробства”, де установилися характерні природнокліматичні умови гірської і пригірської місцевості, а відповідні зони Полісся не сприяли високим і стабільним врожаєм” (с. 253).

Увагу привернув доречний висновок автора до другого підрозділу четвертого розділу 4.2 “Система землеробства”. Зокрема у підсумковій частині підрозділу підкреслюється, що зміцнення матеріально-технічної бази сільського господарства і пов’язаних з ним галузей (впровадження комплексної механізації та автоматизації землеробства і тваринництва, збільшення виробництва мінеральних добрив тощо свідчили про великомасштабність державних заходів, спрямованих на підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. Водночас вірно зауважено, що “незважаючи на певні успіхи, у країні відчували нестачу багатьох видів сільськогосподарської продукції, мали місце сезонні спади в торгівлі продовольчими товарами” (с. 265). Автор монографії логічно звернув увагу на двозначність аграрної політики радянських органів влади на заході України. Акцентовано, що з одного боку продовольча програма свідчила про “продовольчу кризу в СРСР”, демонструвала відставання країн світової соціалістичної співдружності від капіталістичних держав. Більше того, на думку автора, продовольча програма країни передбачала вирішення проблем сільського господарства за допомогою тих самих заходів, що вже застосовувалися (с. 265). Крім того закономірно підсумовується, що в умовах економічного занепаду колгоспів і радгоспів на межі 1990–1991 рр. виробництво багатьох видів продукції майже повністю зосередилося в особистих підсобних господарствах населення. Автор доречно узагальнив, що за таких умов “головний стратегічний напрям подальшого формування організаційної структури сільськогосподарського виробництва України” полягав у максимальному сприянні створенню великих товариств та виробничих кооперативів, а також приватно-орендних підприємств та фермерських господарств (с. 266).

Третій підрозділ четвертого розділу “Структура тваринництва” написаний на солідному корпусі неопублікованих першоджерел. Автор логічно звернув увагу на природно-географічні умови західних областей України, які відзначаються тим, що на порівняно невеликому просторі розташовуються різні кліматичні зони: лісостепова, поліська, низинна, пригірська і гірська. Звісно, що відповідно до цього й формувалися напрями розвитку тваринництва. Якщо у лісостеповій зоні провідними галузями були скотарство молочно-м’ясного напрямку з розвитком свинарства, то в гірській – вівчарство. Тваринництво як товарна галузь колективізованого сільського господарства формувалося значно повільніше, оскільки за автором процес відтворення вимагав більше часу, ніж у рослинництві (с. 266–267). Автор дійшов важливого проміжного висновку, що основна проблема тваринництва – належна кормова база не була вирішена, як у західному регіоні, так і в республіці назагал. Специфіка ведення тваринництва на Україні і в західному регіоні, за автором, зокрема, полягала в тому, що воно розвивалося не на природній, а на штучній кормовій базі (с. 280).

У четвертому підрозділі четвертого розділу “Кадровий корпус працівників масових професій і спеціалістів” Олег Малярчук звернув увагу на обставину, що у 1970-х рр. у західному регіоні України доволі гостро постала проблема нестачі спеціалістів сільського господарства. Підводячи підсумок фактичному матеріалові підрозділу, автор підкреслив, що поступово відкривалася “розгалужена мережа сільськогосподарської освіти: вузи, технікуми, училища,

школи, курси, семінари, гуртки, кабінети, кімнати” тощо. Разом із тим О. Малярчук слушно резюмував, що “гонитва за показниками змушувала займатися приписками і часто робота зводилася до звичного формалізму”.

П’ятий розділ монографії О.М. Малярчука структурно складається з чотирьох підрозділів. У текстовій преамбулі до першого підрозділу “Трудові ресурси” автор вдало зауважив, що “народонаселення будь-якої країни чи території розвивається на основі певних демографічних закономірностей, які формуються під впливом відповідних суспільно-політичних та соціально-економічних умов”. Водночас за період між переписами населення 1959 р. і 1970 р. при загальному рості чисельності людей, кількість осіб найбільш продуктивного віку (тобто від 20 до 30 років в СРСР у цілому зменшилась на 7,6 млн осіб). Відтак природний приріст трудових ресурсів по СРСР не задовольняв потреби народного господарства в робочій силі. Автор монографії логічно акцентував, що особливо несприятливим фактором, який негативно впливав на загальну демографічну ситуацію в Україні, була висока смертність населення (вищі, ніж в Україні, загальні коефіцієнти смертності спостерігались у 1989 р. лише у вісьмох країнах світу) (с. 291). Відповідно до фактичного матеріалу підрозділу постав авторський висновок, що на процес формування трудових ресурсів впливали різні чинники, перш за все, демографічна ситуація як у конкретному регіоні так і в Українській РСР назагал. Малярчук О.М. конкретизував, що для західного регіону характерні були ті самі фактори, що й для цілої республіки: зниження природного приросту населення; масовий перехід на бригадні форми праці тощо.

У другому підрозділі п’ятого розділу “Соціально-культурна сфера” автор уточнив, що впродовж досліджуваного періоду у цьому напрямі були досягнуті помітні успіхи – зокрема розширювалася, створена у післявоєнні роки розгалужена система установ культури, освіти, охорони здоров’я, спорту. Разом із тим, автор резонно підсумував, що якість цих послуг доволі часто була на досить низькому рівні і домінував традиційний кількісний підхід та ідеологічна складова (с. 309). У підрозділі О. Малярчук пропонує пізнавальну статистику: “У 1975 р. в Івано-Франківській області працювало 759 загальноосвітніх шкіл, з яких – 180 початкових, 393 восьмирічних, 186 середніх, де навчалось 223,2 тис. учнів” (с. 318). Наприкінці автор монографії робить закономірний висновок, “що історія розвитку соціально-культурної сфери західних областей Української РСР зазначеної пори свідчить, що протиріччя між реальністю і запитами населення постійно збільшувалися”. Малярчук О. симптоматично назвав підхід держави до назрілих проблем мешканців регіону “споживацьким” оскільки мало місце використання ресурсного, трудового та інтелектуального потенціалу регіону а радянська влада не спромоглася надати адекватних відповідей потребам часу (с. 324–325).

Третій підрозділ п’ятого розділу монографії отримав назву “Інфраструктура побуту”. Закономірно, що складовою соціальної сфери є побутовий комплекс, до якого входять житлово-комунальне господарство, транспорт, торгівля, служба побуту та ін. Малярчук О. вірно преамбулював, що зміни, які відбулися у інфраструктурній сфері свідчили, що рівень життя радянських людей покращився порівняно з повоєнними роками чи попередніми історичними епохами. Водночас радянська влада концентрувала головні зусилля на подальшій індустріалізації західноукраїнського регіону та зміцненні колгоспно-радгоспної моделі господарювання у сільському господарстві, однак соціальна програма фінансувалася за залишковим принципом (с. 325). Автор монографії визнав, що в другій половині 60-х рр. XX ст. у сільській місцевості споруджувалися житлові будинки для молодих спеціалістів, школи, дитячі дошкільні заклади, клуби, бібліотеки та інші побутові об’єкти. У містах розширювалося житлове господарство, прокладалися нові вулиці, площі, тротуари, впорядкувалися місця відпочинку. Водночас у монографії О. Малярчук визнав, що якість будівництва, зокрема благоустрій нових мікрорайонів не завжди відповідали загальноприйнятним стандартам (с. 339–340).

Фактичний матеріал четвертого підрозділу п’ятого розділу “Екологічний стан і природоохоронна діяльність” логічно підведений автором монографії під промовистий висновок, що попри вживання радянськими органами влади певних заходів щодо збереження природи Карпат, Полісся, Буковини, Поділля (організовувалися заказники, заповідники, товариства, природоохоронні організації тощо) намітилися “тенденції до безвідповідальності та безгосподарності”, які своєю чергою спричинили погіршення загального стану водойм та завдали непо-

правної шкоди навколишньому середовищу. Основними джерелами забруднення західного регіону України на думку О. Малярчука стали промислові підприємства, колгоспи, установи комунального господарства. Складну проблему становило й накопичення відходів побутового походження, що нагромаджувалося у містах і селищах. Командно-адміністративна система господарювання – індустріалізація, хімізація та меліорація сільського господарства руйнували природу, заклали екологічні та техногенні катастрофи (с. 352).

Останній, шостий, розділ монографії О.М. Малярчука також складається із чотирьох підрозділів і має назву “Соціальна активність населення”. У першому підрозділі “Масово-політична робота” автор визнав, що характерне на радянської доби слово “номенклатура” вживалося у службовому обігу та діловодстві але історики тієї пори частіше апелювали до “помякшувальних” термінів: “працівники партійного апарату”, “радянські службовці”, “відповідальні працівники” тощо. О.М. Малярчук визнав, що навчання в системі партійної освіти партія надавала більшого значення, ніж освітянським і культурним проблемам (с. 370). Щодо ідеологічного забезпечення виховного процесу громадян головна увага покладалася на товариство “Знання”, право керування відділами якого на місцях надавалося лише членам комуністичної партії. Автор вдало висновує, що ефективність масово-політичної роботи була досить низькою, а населення, яке відкрито не протестувало проти політики партії та уряду мало подвійне ставлення: думали одне, а говорили і робили інше (с. 370).

У підрозділі 6.2. шостого розділу автор монографії розкриває форми протесту партійно-радянським органам у західних областях України. Попри те, що цей підрозділ не видається представницьким за покликами на архівні першоджерела проф. Малярчукові О.М. вдалося логічно підсумувати, що ментальність західних українців відрізнялася загостреним почуттям національної самосвідомості і консервативними релігійними світоглядними позиціями. Офіційна “ліквідація” діяльності Греко-католицької церкви і придушення боротьби збройних відділів УПА та підпілля ОУН не означало припинення визвольних змагань, а змінювалися лише форми й методи боротьби з тоталітарною системою. Можна констатувати про перехід форм і методів боротьби із тоталітарною системою у інші фазу – ненасильницького опору. Естафету боротьби перейняли дисиденти і молодіжні націоналістичні організації, які проводили активний спротив системі. Відчувається, що авторські висновки до цього підрозділу не вирізняються характерною науковою новизною а є радше доповненням до узагальнень вітчизняних науковців – спеціалістів згаданої проблематики (с. 381).

Третій підрозділ шостого розділу розкриває становище релігійних громад у західному регіоні України. Автор монографії опирається на неопубліковані архівні документи (хоча, на нашу думку, пропонувані архівні дані уже здебільшого було впроваджено до наукового обігу істориками церковно-релігійного профілю) але разом із тим виявляє хорошу обізнаність із заданим питанням. Професор О.М. Малярчук зробив резонний висновок, що вжиті радянською владою заходи пропагандистського, репресивного й адміністративного характеру не приносили бажаних результатів у боротьбі з релігійним світоглядом жителів західної України. Разом з тим автор логічно зазначив, що в досліджуваний період наступ влади на релігію і церкву в західному регіоні УРСР здійснювався більш стримано та обережно, аніж в післявоєнний період (с. 395).

Четвертий підрозділ шостого розділу стосується питання відродження історичної пам’яті. Автор монографії розвинув низку відомих в цілому на теренах України тем, пов’язаних із суспільно-політичною проблематикою другої половини 1980-х – поч. 1990-х рр. Можна солідаризуватися з О.М. Малярчуком, що новопосталі культурологічні неформальні об’єднання ставили перед собою одне з найважливіших завдань – відродження української культури, мови та освіти. Автор монографії доречно виокремлює “Товариство Лева”, що діяло у Львові й Луцьку; культурно-наукове товариство “Рух” в Івано-Франківську; “Вертеп”, “Ноосфера”, “Громада Подільського краю Тернопільщина”, що функціонували в Тернополі; “Оберіг”, “Січ”, “Зелений рух Буковини” (діяли в Чернівцях); “Пересвіт” (у Рівному); “Творчість” (у Кам’янці-Подільському); “Істина” (у Вінниці); “Товариство угорської культури Закарпаття” та Товариство ім. О. Митрака, що працювало в Ужгороді. Про частину з них в дійсності пересічний українець знає вельми побіжно (с. 414).

В узагальнюючих висновках автор підбив підсумки монографічного дослідження доречно зауваживши, що “сьогодні, коли ми прагнемо осмислити минуле та знайти орієнтири на майбутнє, необхідно всебічно вивчати проблеми української ментальності, які сприяли духовному відродженню” (с.431–432).

Відродно, що в автора це вже друге видання перероблене ним і доповнене. Вірогідно перед автором стояло доволі непросте завдання – “втєкти від нудного пострадянського академізму” із, до певної міри, наперед відомими назвами розділів і підрозділів (адже монографія писалася/доповнювалася) ним уже 2022/2023 рр. про що автор промовисто відзначив у вступній частині книги. Ведемо до того, що доповнена книга народжувалася вірогідно “суголосно” із російською агресією 2014–2023 рр. до України, що більшою чи меншою мірою уже могло програмувати автора на певний суб’єктивізм, який не може не дивувати в силу драматичних і героїчних подій сьогодення. Як доказ – дві авторські “преамбульні” тези: “Головний урок – незламність духу вільної великої нації – українців зі Сходу чи Заходу Півдня чи Півночі...” і ... наступний (урок – *О. С; А. К.*) – урок “колективної безпеки і допомоги перед імперіалістичними територіальними зазіханнями з боку кагебістсько-бандитської росії, де керуються не міжнародним правом і мораллю, а силою варвара і “поняттями” кримінального світу”. Віриться, що читачі цієї монографії зможуть засвоїти ці уроки через прочитання рядків рецензованої нами книги професора Олега Михайловича Малярчука.

Надійшла до редакції 20 червня 2023 р.